

Diglosia dela eta

Koldo Zuazo

1. Hitzaren jatorria

Diglosia nozioa guztiz ezaguna izatera iritsi da euskal Herrian, nahiz eta azken urteotan nozio horren esanahia, eta izan duen erabilera zabalegiaren ondorioz, zehaztu beharraz ere mintzatu izan diren han-hemenka, gurean Sánchez Carrión “Txepetx” (1974, 68. or. eta 1986, 25. or.) izan delarik auzi honi buruzko ekarri teorikorik inportateenak egin dituen.

Oraingo asmoa ez da, haatik, erabilera horren egokitasunaz edo desegokitasunaz ihardutea, hitzaren beraren jatorriaz baizik, sarritan errepikatu izan bait da gure artean *Ferguson*-ek World aldizkarian 1959an argitara emandako “Diglossia” izeneko artikuluan erabili zuela lehenbizikoz nozio hori; uste horren usteltasuna da, hain zuzen ere, hemen erakusten ahaleginduko naizena.

Okerra, dirudienez, *Ferguson*-en artikulua benetan irakurria ez izatetik —nahiz eta delako lan hau etengabe aipatua den— edota, kasurik hobereneen ere, irakurketa hori azalekoa izatetik edo dator, argi eta garbi aitortzen bait du *Ferguson*-ek bere iturria:

"(...) The term "diglossia" is introduced here, modeled on the French *diglossie*, which has been applied to this situation, since there seems to be no word in regular use for this in English; other languages of Europe generally use the word for "bilingualism" in this special sense as well" (Ferguson, 325-326 or.).

Ferguson-en beraren aitortpen esplizitu honez gainera, ez da ahaztu behar artikulua hau katalanera ere itzulia izan dela ("Diglossia", in: *Quaderns de Ponent*, 3/4, 1983, Lleida; eta, hori gutxi bailitza, 1977an argitarara emandako *Iniciación a la Sociolingüística* liburuan ere zera irakur zitekeen:

"El concepto fue introducido por Ferguson, 1959, partiendo del término francés "diglossie" (Schlieben-Lange, 51. or.).

Argibide gehiago emango zizkigun A. Tovar-ek:

"El término socio-lingüístico *diglossia*, tomado por Charles A. Ferguson hace pocos años de las largas polémicas en la política lingüística de Grecia en el último siglo, y aplicado a los distintos niveles sociales del inglés actual (...) sirvió para acusar la subordinación de la lengua "popular" a la "purificada" (...) (Tovar, 20-21 or.).

Esan dezadan, amaitzeko, Euskal Herrian bertan ere, izan dela honetaz jabetu denik:

"Ezaguna denez, Charles A. Ferguson-ek, frantsesetik hartutako "Diglossia" solasaren bidez, 1959.ean definitu zuen Soziolinguistikan gehien famatu den kontzeptua (...)" (Larrea, 132 or.).

2. Jean Psichari eta "diglosia"

Ferguson-ek, bestalde, "diglosia" hitza frantziar hizkuntzalariengandik jasotzen izana aitortu ezezik, hizkuntzalari horien izenak eta lanak ere aipatuko ditugu (326. or.). Jardel-ek (1979, 27. or. eta 1982) erakusten duenez, Psichari-k 1928an argitaratutako *Un pays qui ne veut pas de sa langue* izeneko lanean eman zen ezagutzera, beste inon baino zehatzago, "diglosia" nozioa. 1854ean Odessa sortu eta 1929an Parisen hildako hizkuntzalari honek "Ecole Nationale des Langues Orientales" eta Sorbonako "Ecole des Hautes Etudes"en greko modernoaren gramatika historikoa irakasten ihardun zuen.

Dena dela, lehenagotik ere ezaguna zen "diglosia" hitza. Jardel-ek dioenez (1982, 6. or.), Psichari bera, 1885ean argitaratutako *Essais de grammaire néo-grecque* lanean, baliatzen omen zen

dagoeneko hitz honetaz, nonbait ere Roidis greziarrak *Acropolis* aldizkarian plazaratutako artikulu betetik jasoa zuela azpimarratuz. Psichari-ren ikasle batek ere, Hubert Pernot-ek, 1898an Parisen kaleratutako *Grammaire grecque moderne* lanaren sarreran —eta lan hau Ferguson-ek berak ere aipatzen du— erabiltzen omen zuen hitz hau. Psichari-k, gainera (67 eta 73. or.), beraren beste ikasle bat, L. Roussel, aipatzen du, beronen eritziei aurka egiteko bada ere, “diglosia” nozioa erabili dutenen artean (Roussel, Louis: “La littérature de la Grèce moderne”, in: *Revue de Paris*, 01-09-1928, 121-141 or.).

1928ko Psichari-ren lanaz geroztik, ostera, Frantzian baztertuxe geratzen da “diglosia” nozio hau, salbuespen bakanetariko bat W. Marçais —Ferguson-ek aipatua hau ere— delarik (Marçais, William: “La diglossie arabe. La langue arabe dans l’Afrique du Nord”, in: *Revue Pédagogique*, CIV (1930) eta CV (1931).

3. Psichari-ren ekarria

Psichari-k, eta Psichari-k bezala gainerako guztiek, Greziako hizkuntz egoera berezia azaltzeko darabil “diglosia” nozioa. Jakina denez, bi barietate —dexente ezberdinak bata bestearengandik— aurkitzen dira greko modernoan: *katharévoussa* bata eta *demotiki* bestea.

Lehenengoz 1924ean argitara zen *Les langues du monde* liburu ezagunean, era honetara laburtzen ziren bi barietateon ezau-garriak (41-42 or.).

“Le grec byzantin, langue officielle de l’empire d’Orient dont le siège était à Byzance (395-1453), est une imitation artificielle du grec classique; de nos jours encore, l’Etat et l’école, appuyés par l’Eglise, s’efforcent de maintenir comme langue écrite une langue “puriste” (*Katharévoussa*), rapprochée autant que possible de la *koinè* antique, et qui diffère du grec parlé, peu pour la phonétique, plus pour la morphologie et la syntaxe, plus encore pour le vocabulaire (...)”.

Psichari-k ere salatuko duenez, *katharévoussa* delakoa herri xeheak darabilen hizkeratik ahalik eta gehien bereizi eta desberdindu nahi izango da, herri-hizkera hori *arbuigarri* eta *lotsagarri*-tzat joko delarik. Itxura *noble* eta *dotoreago* bat ematearren, greko klasikoa ezarriko da eredu legez, nahiz eta sortuko dutena,

azken batean, horren suzedaneoa baizik izango ez den. Herri-hizkeraren itxura *baldar*, *trakets* eta *itsusia* saihestearren, orobat, *jarrera (ultra) garbizaleak* nagusituko dira, barietate bion arteko aldea sakonduz eta areagotuz joango delarik, denborarekin elkar ezin ulertu ahal izateraino helduz. Honelaxe dio hitzez hitz Psichari-k:

“La langue savante, la langue puriste, telle qu'elle se présente à nous aujourd'hui, est née sur les rives du Bosphore, qui sépare, comme on sait, l'Europe de l'Asie.

Là est le point capital.

Les deux traits caractéristiques de la langue savante sont, tout d'abord qu'à ses yeux, la langue parlée, la langue *vulgaire*, est une langue dégénérée, honteuse, bonne pour la plèbe. Et c'est là, nous allons y arriver, une conception principalement asiatique. C'est la conception de l'autre rive du Bosphore.

La conséquence forcée de cette façon de voir est —et ici se grave devant nous le second trait caractéristique du purisme— la conséquence de ce mépris du parler naturel, est qu'il faut se rebattre sur une langue distinguée, sur une langue présentant au grand complet ses quartiers de noblesse. Dans l'espèce, ce fut le grec ancien qui fut choisi, du moins ce que l'on croyait être le grec ancien; car (...) le purisme, en dernière analyse, n'est que du grec ancien *mal lu*. (...)

En effet, l'antiquité hellénique ne nous présente absolument rien qui ressemble au purisme byzantin, rien qui implique, à un degré quelconque, le mépris de la langue parlée. Tout au contraire, les bons écrivains mettent de l'affectation, mettent de la coquetterie à employer le langage du pâtre ou du batelier” (Psichari, 71-72 or.).

Eta beherago oraindik:

“La diglossie véritable est la diglossie byzantine. Son caractère principal, nous le marquons ici avec une certaine brutalité, parce que les faits nous y contraignent, son caractère dominant, c'est une ignorance inimaginable de l'antiquité grecque. Les Byzantins lisent les auteurs, ils les commentent. Mais ils n'entendent rien de rien au mécanisme, à la technique, à l'esprit de la langue, surtout à sa grammaire, eux qui se proclament grammairiens accomplis. Le purisme repose sur la méconnaissance totale du grec ancien”. (Psichari, 75. or.).

Izan ere, greziar idazle klasikoak (Homero, Herodoto, Pindaro, Sofokles,...), geroagoko garbizaleak ez bezala, hizkuntza *bizian* oinaturriko dira, nahiz eta, normala denez, hizkuntza hori lantzen eta jasotzen ahaleginduko diren:

“(…) quand Homère et les tragiques mélangent des dialectes, ce sont des dialectes *vivants* auxquels ils s'adressent. (...)

Pour ce qui est de Lucien et des grammairiens ou lexicographes nommés *atticistes* (IIe siècle de J.-C.), leur réforme porte surtout sur le vocabulaire (...).

Enfin, les atticistes, et là est le point essentiel, se modelaient sur une langue qui avait été vivante, tandis que nos puristes actuels se règlent sur une langue qu'en réalité ils ont inventée de toutes pièces" (Psichari, 73-74. or.).

Greziako diglosia horren bilakabideari buruzko xehetasun batzuk ere eskainiko dizkigu Psichari-k:

"La diglossie véritable, la dévastatrice de l'Hellénisme, commence en réalité au IVe siècle de notre ère à Byzance, avec Constantin le Grand.

Elle se répand doucement à travers les Pères de l'Eglise grecque, s'affirme prétentieuse chez Procope, plus condescendante chez Justinien (VIe siècle), s'amollit chez Malalas (IXe siècle), s'exaspère chez Anne Comnène (XIIe siècle) jusqu'à un hyper-atticisme grotesque, prend une allure plus réglée chez Eustathe, l'évêque de Thessalonique (XIVe siècle), devient plus accessible aux voix d'en bas chez Dukas et Phrantzès (XVe siècle).

Ici deux siècles de chaos et d'incertitude, avec des éclaircies magnifiques que nous allons entrevoir tout à l'heure, dans la littérature crétoise des XVIe et XVIIe siècles, littérature éminemment *vulgaire*. Mais dans la Grèce proprement dite domine toujours le purisme.

Vers la fin du XVIIIe siècle, vers le commencement du XIXe, un phénomène poignant se produit. Il y a une réaction marquée contre le purisme systématique. Des hommes, en qui court le frisson divin, s'insurgent. Ils d'appellent Denis Solomos, Vilaras, Christopoulos, plus tard Aristote Valaority, celui-ci se soumettant toutefois pour la prose, qui est l'essentiel, au canon puriste.

Rien n'y gait; ce sont manifestations isolées sans portée répercussive et générale.

Les trois ou plutôt les quatre chefs du purisme sont, au sommet, Adamantios Coray (XVIII, XIXe s.), beaucoup plus bas, Kondos (XIXe siècle), tout à fait bas, Místriotis et Hatzidakis (XIXe, XXe)" (Psichari, 74-75 or.).

Psichari-k, azkenik, argi utziko du diglosia hizkuntza *bera*-ren bi barietateren artean ematen dena dela, horietariko bata —Greziako kasuan *Katharévoussa*— *hizkuntza hila* izango delarik eta bestea —*demotiki* Grezian—, aldiz, *bizia*:

"La diglossie —le fait pour la Grèce d'avoir deux langues— ne consiste pas seulement dans l'usage d'un double vocabulaire, qui veut qu'on appelle le *pain* de deux noms différents: *artos*, quand on est un homme instruit, *psomi*, quand on est peuple; la diglossie porte sur le système grammatical tout entier. Il y a deux façons de conjuguer, deux façons de décliner, deux façons de *prononcer*; en un mot, il y a deux langues, la langue parlée et la langue écrite, comme qui dirait l'arabe *vulgaire* et l'arabe *littéral*.

Pour qu'on ne nous arrête pas dès ce bref exposé, déclarons tout de suite qu'il ne s'agit point ici du tout de deux langues comme en Belgique, de trois comme en Suisse. En Suisse comme en Belgique, ce sont des langues également vivantes qui s'emploient. En Grèce, la lutte se poursuit au sein d'une seule et même langue —le grec— entre les parties mortes et les parties vivantes de cette langue" (Psichari, 66. or.).

Era honetako hizkuntz egoerak, betiere Psichari-ren eritziz, ez omen dira Mendebaldeko Europan jazotzen, Ekialdeko kulturaren baizik:

“Une langue sémitique se compose de deux parties: la langue parlée dont le peuple se sert comme il peut; la langue savante, apanage exclusif des lettrés. Cette scission radicale d'un bien commun en deux camps distincts, presque sans lien l'un avec l'autre, est un fait éminemment oriental. (...)

C'est au contact de l'Orient que Byzance doit sa diglossie (...). Peut-être aussi que cette barrière entre le peuple et les grands, séduisait les empereurs dans ce qu'ils avaient de despotique et de distant” (Psichari, 80. or.).

Psichari-ren ekarria laburbilduz, esan dezadan, lehen-lehenik diglosi mota bi bereizten dituela: *diglosia arrunta* eta *benetako diglosia*.

Lehena, gutxi gorabehera Mendebaldeko edozein hizkuntzatan suma daitekeena, herri xeheak darabilen barietatearen eta barietate jantziaren artean legokeena genuke, baina bigarren hau, betiere, hizkuntza *bizian* oinarritua egongo litzatekeelarik.

Benetako diglosiak —Ekialdeko kulturaren berezitasuna Psichari-ren aburuz—, aitzitik, honako ezaugarri hauek lituzke: alde batetik, hizkuntza bizia gaitzetsi eta baztertu egiten da. Horren ordez, eta hauxe dugu bigarren ezaugarria, hizkuntza artifizial bat sortzen da, literatur tradizioaren eredu desitxuratu bati jarraituz. Honen ondorioz, eta hirugarrenik, hierarkia argi bat ezartzen da gizarteko goimailek eta herri xeheak darabiltzaten barietatean artean, azken honek, gainera, eskolagabeen hizkuntza izatearen estigma leporatuko duelarik, eta, horrela, lehen baino ere mesprezagarriago eta lotsagarriago bilakatuko.

4. Greziako eta Euskal Herriko hizkuntz egoera

“Diglosia” nozioa Euskal Herrian, eta Joshua Fishman iparramerikarrari jarraituz (gaztelaniaz, ikus honen: *Sociología del lenguaje*, Cátedra, Madrid, 1979), gaztelania/euskara zein frantsesa/euskara artean ematen den hierarkia eta hizkuntza horietariko bakoitzaren esparru-banaketa (*language domain*) adierazteko erabili izan den arren, euskararen historiari so egiten baldin badiogu, bada Psichari-k, grekoaz mintzo delarik, aipatutako egoerarekin nolabaiteko kidetasuna gordetzen duen aro bat. Aro horren gutxi gorabeherako mugak, 1876aren eta 1950aren artean

kokatuko genituzke. II. karlistadan jasandako porrotaren ondoren eta Hegoaldeko euskal probintziek beren Foruak ezabaturik eta baliorik gabe ikusiko dituztelarik (1876.07.21), eginahalak egingo dira Euskal Herria Espainiarengandik bereiztearren. Une honetantxe hasiko da, hain zuzen ere, “vasco-iberismo” delako aspaldiko tesiaren gainbehera eta une honetantxe ekingo zaio, halaber, erdal kutsuko (ustezko edo benetako) interferentzia oro baztertzeari. Hemen ere, Grezian bezala, jarrera (ultra) garbizaleek berebiziko indarra hartuko dute garai horretan zehar, euskaldun arruntek ulertzen ez duten barietate bat —*euzkera barria*— garatuko delarik. Barietate hau ere ez da euskararen mendez mendeko literatur tradizioan oinarrituko. Are gehiago: tradizio hori arbuia egingo da, euskal idazleek latinaren eta latinetikoa ereduaren menpekotasuna nozitu izan dutela salatuz. Eraberritzea, euskararen kasuan ere, hiztegi mailan emango da nabarmenenik, hitzok baina, euskalki ezberdinetako literatur tradizioan bilatu beharrean, asmatzeari, gehientsuenetan behintzat, ekingo zaiolarik. Joskera mailan, berriz, anaforikoen aurkako gerra piztuko da, ahaleginik aipagarriena P. A. de Orcaiztegui-ren *Observaciones para hablar y escribir tolerablemente en nuestro idioma euskaro* (E. López, Tolosa, 1906) delarik. Morfologia mailan, aditz trinko edo sintetikoek, berauek “jatorrenak” direlako ustetan, ematen zaien lehentasuna dugu emaitzarik azpimarragarriena, aditz horietariko asko eta asko asmakizun garbiak badira ere.

Jarrera (ultra) garbizale hauen aitzindaria —aitzindari teorioa behinik behin— Aizquibel-en *De la lengua euskera ó de los Vascongados* txostenean, 1856an Castellanos de Losada-k eranskin gisa argitaratu, aurkitu uste dut, bertan honako hau irakur bait daiteke:

“Esto mismo quisiéramos que sucediera con nuestra *Euskera*, que poco á poco se formase un dialecto clásico o literario, que comprendiesen igualmente los habitantes de todo el país Vascongado indistintamente, como puede suceder muy bien, si el clero del país en su predicación y publicación de devocionarios y de obras de instrucción cristiana, usase de un lenguaje puro y escogido, arreglando para ello una gramática, que reuna los elementos primitivos de esta lengua en su mayor pureza, sin hacer caso ninguno de los actuales dialectos, y atendiendo solo á la verdadera y genuina restauracion de la lengua, aproximándose, cuanto se pueda, al estado que tenía en la época de su mayor apogeo ó de su mayor pureza (...)” (Castellanos de Losada, 218. or.).

Aizquibel, ikus daitekeenez, “jatorrizko” euskarara begira jartzen da; baina jatorrizko euskara hau ez da, haatik, ezagutzen

dugun literatur tradizioak erakusten duena izango, baizik eta *asmatu* egin beharko den euskara garbi eta kutsatu gabeko hura. Aldi berean, euskara *bizia* gaitzetsi egingo da, hizkuntza *degeneratu* eta *mordoilo*-tzat joko delarik. Honekin, apurka-apurka, euskal hiztun xeheengan —eta batez ere bizkaitarren, Bizkaian hartuko bait zuten beste inon baino indar handiagoa jarre-ra (ultra) garbizaleek— eguneroko ihardunean darabilten euskararenganako lotsa eta meziprezua sortuko da.

Praktikan, berriz, R. M.ª de Azkue-ri dagokio, guztiz oker ez banago, aitzindaritza. Beronen *Euskal-Izkindeal/Gramática Eúskara* (Bilbon, 1891) “jatorrizko” euskara hau arautzeko lehen saioa da, nahiz eta gerora (ikus, esate baterako, “Txukuneria”, in: *Euskera*, VI (1925), II-III. zk., 4-21 or.) “gaztaroko bekatu”tzat joko duen bere Gramatika hau.

Azkuek, baina, izango zuen ondorengo urteetan jarraitzaile-rik. Zenbaitek, gainera, “jatorrizko” euskara hori azken muturreraino eramanez nahi izango du: euskaldun guztientzako eredu standard batera iristeko bide bezala proposatzeraino, alegia. Denetarik ezagunena, beharbada, Aita Soloeta-Dima dugu. Honek, 1922an argitaratutako *Ensayo de la unificación de dialectos bascos* liburuan, argi eta garbi azalduko ditu bere helburuak:

“Para mí el baskuenze es un idioma ideal en sí mismo y deficientísimo en sus dialectos. (...)”

No hay más que un euzkera, y las divergencias actuales y las diferencias dialectales son degeneraciones monstruosas que afean la hermosura del idioma primitivo” (7-8 or.).

“Las pequeñas dificultades desaparecen restableciendo las formas primitivas u originarias del euskera y aplicando a todo desenvolvimiento gramatical una lógica implacable” (10. or.).

Y la lengua así formada no será nueva, sino que será viejísima: no será ni bizkaína, ni gipuzkoana, ni labortana; será... euzkera y purísimo euskera” (12. or.).

Euskara zaharberritu hori arautzeari ekiten diolarik, hauek dira, adibidez, proposatzen dituen *erakusleak* (58. or.):

DEU..... YO.
KEU..... TU, varón.
NEU..... TU, mujer.
LEU..... EL.
GEU..... Nosotros.
ZEU..... Vosotros.
TZEU..... Ellos.

Izan aditza, ostera, era honetara moldatuko du (84. or.):

Deu etortzen daza.	Yo vengo.
Kcu etortzen kaza.	Tu vienes (masculino).
Neu etortzen naza.	Tu vienes (femenino).
Leu etortzen laza.	El viene.
Geu etortzen gaza.	Nosotros venimos.
Zeu etortzen zaza.	Vosotros venís.
Tzeu etortzen tzaza.	Ellos vienen.

Euskaltzaindiak 1920-1921 urteetan zehar euskara bateratzeko antolatutako bileretan ere, antzeko bideetan barrena abiatuko da Ayengiz'tar Iñaki Aba Txotiñoduna. Aditzari dagokionez, esate baterako, atonketa eta orrazketa zenbait egin daitezkeela dio:

"Au dala ta "jan dot" da (he comido ahora) *o* ori da "orain"ek daukon *o* indartsue (intensivo); "jan det" barriz da (he comido antes) ta *e* ori da "len"ak datakusgune; "jan dut" ostera (he comido hace tiempo) *u* ori da "urrun"en dabilgune...; eta abar... Auxegaitik ba esan daruagu "gustijak eta gustijok" (Ayengiz, 24. or.).

Antzera mintzatuko da hiztegiak ere (26. or.).

"Euzkerarik eztakigulako biar den beste, eta ganera ixen oker batzuk daukoguzelako, irraparran itz batek gauza bat dikur, eta Gipuzkuen beste bat, Bizkayen be ostera beste bat, auxegaitik uste dot ixen gustijen azterketie ein biar geunkela: Adibidez, Sein (infante) bada "Senar" (seinxar) (infante varon) beraz "hijo" ta ez (marido) orretarako baidago "ezkona" ta. Bardin "Seme" (sein + eme) (hija) ta ez "alaba" ori (al + aba) (amo poderoso) dalako".

K.Z.

AYENGIZ, Iñaki: "Euzkera batasunetzaz", in: *Euskera*, III (1922), I. zk., 21-27 or.

CASTELLANOS DE LOSADA, Basilio Sebastián: *Discurso histórico-arqueológico ó sea reseña histórica sobre los lugares, idiomas, dialectos y escrituras en general, y en particular de España*, Madrid, 1856, 211-221 or.

FERGUSON, Charles A.: "Diglossia" in: *World*, XV (1959), 325-340 or.

JARDEL, Jean-Pierre: "De quelques usages des concepts de *bilinguisme* et de *diglossie*", in: MANESSY, G.; WALD, P., arg.: *Plurilinguisme: Normes, situations, stratégies*, L'Harmattan, Paris, 1979, 25-38 or.

JARDEL, Jean-Pierre: "Le concept de *diglossie* de Psichari à Ferguson", in: *Lengas*, VI (1982), 11. zk., 5-15 or.

LARREA, Txema: "Soziolinguistikaz Euskal Herrian", in: *Zutabe*, I (1983), III. zk., 130-140 or.

- MEILLET, Antoine; COHEN, Marcel (arg.): *Les langues du monde*, CNRS, Paris, 1952.
- PSICHARI, Jean: "Un pays qui ne veut pas de sa langue", in: *Mercure de France*, 1928.10.01, 63-121 or.
- SANCHEZ CARRION, José M.: "Bilingüismo-Diglosia-Contacto de Lenguas", in: *ASJU*, VIII (1974), 3-79 or.
- SANCHEZ CARRION, José M.: "Fundamentos para una teoría de la territorialidad lingüística", in: RUIZ OLABUENAGA, J. I.; OZAMIZ, J. A. arg.: *Hizkuntza minorizatuen soziologia*, TTartalo, 1986, 20-49 or.
- SCHLIEBEN-LANGE, Brigitte: *Iniciación a la sociolingüística*, Gredos, Madrid, 1977.
- SOLOETA-DIMA, P.: *Ensayo de la unificación de dialectos baskos*, Buenos Aires, 1922.
- TOVAR, Antonio: "Bilingüismo en España", in: *Revista de Occidente*, Extraordinario II (1982.02), 13-22 or.